

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Վերլուծական տեղեկագիր

ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

№ 9

Երևան – 2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY
CENTER FOR CIVILIZATION AND CULTURAL STUDIES

Analytical Bulletin

THE SYSTEM OF THREE SEAS

№ 9

Yerevan 2016

ISSN 1829-4502

Հրատարակվում է ԵՊՀ Քաղաքակրթական և
մշակութային հետազոտությունների կենտրոնի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Դավիթ Հովհաննիսյան	բ.գ.թ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան (նախագահ)
Արամ Սիմոնյան	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ,
Ռուբեն Սաֆրաստյան	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Արման Կիրակոսյան	պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Արտակարգ և լիազոր դեսպան
Ռուբեն Շուգարյան	պ.գ.թ., Ֆլեթչերի իրավունքի և դիվանագիտության դպրոց, Թաֆթս համալսարան (ԱՄՆ)
Աննա Օհանյան	քաղ.գ.դ. քաղաքագիտության և միջազգային հարաբերությունների պրոֆեսոր, Սթոնհիլ Քոլեջ (ԱՄՆ)
Սերգեյ Մինասյան	քաղ.գ.դ.
Հայկ Քոչարյան	պ.գ.թ., դոցենտ (համարի պատասխանատու)

ISSN 1829-4502

*Published by Scientific council of
Center for Civilization and Cultural Studies*

Editorial Board

David Hovhannisyan	Professor and Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Aram Simonyan	Doctor Professor, Corresponding member of the Academy of Science of Armenia
Ruben Safrastyan	Doctor Professor, member of Academy of Science of Armenia
Arman Kirakosyan	Doctor Professor and Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Rouben Shougarian	Doctor, Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University (USA)
Anna Ohanian	PhD in Political Science, Richard B. Finnegan Distinguished Professor of Political Science and International Relations, Stonehill College (USA)
Sergey Minasyan	Doctor of Political Science
Hayk Kocharyan	Doctor of History

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան

ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ.

«ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ» 8-36

Հայկ Քոչարյան

ԲԱԲ ԱԼ-ՄԱՆԴԵԲԻ ՆԵՂՈՒՑԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

«ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ» ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 37-58

Աննա Գևորգյան

ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՆԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԲԱԼԻԶԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԵՆՔ 59-76

Ռուբեն Շուգարյան

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԻՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՑԹՈՂՈՒՄՆԵՐԸ 77-90

Արշակ Գևորգյան

ԳԼՈՒԲԱԼ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ

ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐՈՒՄ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ

ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ 91-137

Սոնա Մուքիսյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ (2002-2016)..... 138-163

Գագիկ Ավագյան
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ. ՎԱՂԵՄԻ ՀԶՈՐՈՒԹՅԱՆ
ՓՆՏՐՏՈՒՔՆԵՐ 164-178

Նաիրա Սահակյան
«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԿՈՂՄԻՑ
ՎԱԽՃԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ
ԱԿՏՈՒԱԼԱՑՄԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ 179-199

Արման Նավասարդյան
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՆՈՐ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ 200-210

CONTENT

<i>David Hovhannisyan</i> REGIOANAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF “THREE SEAS THEORY”	8-36
<i>Hayk Kocharyan</i> THE IMPORTANCE OF BAB-EL-MANDEB IN THE CONTEXT OF “THREE SEA SYSTEM”	37-58
<i>Anna Gevorgyan</i> THE CONCEPT OF JUSTICE AS THE IDEOLOGICAL FRAMEWORK OF IRANIAN GLOBALIZATION PROJECT	59-76
<i>Rouben Shougarian</i> METHODOLOGICAL MISTAKES OF INTERNATIONAL MEDIATION OF ARMENIAN-TURKISH RELATIONS.....	77-90
<i>Arshak Gevorgyan</i> THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL DEVELOPMENTS ON TURKEY'S INVOLVEMENT IN GLOBAL ENERGY PROCESSES.....	91-137
<i>Sona Sukiasyan</i> PECULIARITIES OF TURKEY'S FOREIGN POLICY TOWARDS GEORGIA IN 2002-2016.....	138-163
<i>Gagik Avagyan</i> RUSSIA: THE SEARCHES OF FORMER GREATNESS.....	164-178
<i>Naira Sahakyan</i> THE ATTEMPTS OF THE ISLAMIC STATE TO ACTUALIZE ISLAMIC ESCHATOLOGICAL BELIEFS	179-199
<i>Arman Navasardyan</i> THE THEORY OF POLITICAL CULTURE: PROBLEMS AND NEW ASPECTS.....	200-210

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՁԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ. «ԵՐԵՔ ԾՈՎԵՐԻ
ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ»¹

Դավիթ Հովհաննիսյան
dhovhannisyam@ysu.am

Բանալի բառեր՝ Երեք ծովերի տեսություն, անալիտիկ կադապար, մեգապրոյեկտներ, մեգատարածաշրջան, Հարավային Կովկաս, Մերձավոր Արևելք, Ռուսաստան, Դրիմ, ԱՄՆ, Չինաստան

Երեք ծովերի համակարգը ոչ այնքան տեսություն է, որքան անալիտիկ կադապար, մոդել, որի շնորհիվ հնարավոր է լինում բավականին շատ բաներ կանխագուշակել, հասկանալ և պարզել:

Կյանքը ի՞նչ է: Շարժում: Շարժվո՛ւմ ես՝ կա՛ս: Ցանկացած տիպի շարժում:

Ասենք Դեկարտի՝ «Ես մտածում եմ, ուրեմն գոյություն ունեմ»՝ «cogito ergo sum». դա էլ է շարժման տեսակ: Իսկ շարժումը չափում են արագությամբ, տարածությամբ ու ժամանակով:

Այդ արագությունը որոշվում է տարածության ու ժամանակի հարաբերակցությամբ: Հիմա այս երկուսը փոխվել են. ժամանակը արագ է ընթանում: Դա նշանակում է, որ միննույն ժամանակի միավորի ընթացքում մենք այսօր անում ենք շատ ավելի շատ, քան թե երբևիցե նախկինում: Դա նշանակում է նաև, որ ժամանակը ընդլայնվել է: Առաջին եվրոպական նավերը, որ հասել են Չինաստան կամ Ճապոնիա, նախ պատահաբար են հասել, և հետո

¹Հոդվածի համար հիմք է հանդիսացել 2015թ հոկտեմբերի 31-ին ԵՀՀ կոնֆլիկտների տրանսֆորմացիայի դպրոցի ժամանակ հեղինակի կարդացած դասախոսության սղագրությունը: Տե՛ս http://am.epfarmenia.am/regional_developments_three_seas_system/

երկուսուկես-երեք տարի ծովում են անցկացրել, գնացել են, առանց իմանալու ո՞ր են գնում և ի՞նչ է լինելու: Իսկ հիմա ամենապրիմիտիվ ձևով նստում ես ինքնաթիռ և մի քանի ժամ հետո այնտեղ ես:

Բայց կա ավելի պրիմիտիվ ձև՝ կոճակը սեղմում ես և քո նամակն արդեն այնտեղ է: Դա նշանակում է, որ ժամանակը ընդլայնվել է և մենք մի վայրկյանում կարող ենք հաղորդակցվել ամբողջ աշխարհի հետ:

Որո՞նք են այդ աշխարհի սահմանները: Իմ աշխարհի սահմանը իմ «addressbook»-ն է՝ այն բոլոր հասցեները, որ ես ունեմ և որոնք չունեմ, բայց ինձ համար հասանելի են: Դա իմ աշխարհի քարտեզն է: Ես կարող եմ շատ աբստրակտ ասել, որ մեծ աշխարհ է, բայց իմ նկատմամբ ռեալ իրականացվող ակտուալ աշխարհը այն է, որտեղ ես ինֆորմացիոն կապակցվածության, կոմունիկատիվ կապերի մեջ եմ գտնվում:

Եվ նույն տրամաբանությամբ՝ տարածությունը սեղմվել է: Ահա, նույն օրինակը. նավը գնաց երեք-չորս տարի կամ ընդամենը 20-րդ դարի կեսերին Անգլիայից նավը գնում էր Միացյալ Նահանգներ երկու-երեք շաբաթվա ընթացքում: Իսկ հիմա գերձայնային ինքնաթիռները հասնում են երեք ժամում:

Այսինքն՝ տարածությունը սեղմվել է: Հետևաբար, այդտեղից ևս մի շատ կարևոր եզրակացություն՝ յուրաքանչյուրիս համար մեր երկրագնդի վրա յուրաքանչյուր կետ հասանելի է: Թվում է՝ այստեղ կա հակասություն: Իմ ակտուալ աշխարհը իմ «addressbook»-ի շրջանակներն են, բայց միևնույն ժամանակ ասում եմ՝ յուրաքանչյուր կետից յուրաքանչյուր անձի համար յուրաքանչյուր կետ երկրագնդի վրա հասանելի է: Այսինքն, հնարավոր աշխարհս շատ ավելի մեծ է, քան թե ակտուալ աշխարհս:

Երկրորդ կարևոր կետն այն է, որ եթե տարածությունը սեղմվում է, ապա մեր քաղաքական, աշխարհաքաղաքական, աշխարհատնտեսական վերլուծությունների միավորն էլ պիտի փոխվի:

Եթե փորձենք նախկինում շատ ակտուալ ինչ-որ մի փոքր տարածաշրջան վերլուծել, ապա գրեթե ոչինչ չենք հասկանա, որովհետև այդ փոքր տարածաշրջանը այսօր կապված է գրեթե ամբողջ աշխարհի հետ: Փաստացի այն կապված է աշխարհի զգալի մասի, իսկ պոտենցիալ կամ հնարավոր կերպով՝ ամբողջ աշխարհի հետ:

Դիտարկենք այսպես կոչված Հարավային Կովկասը կամ Անդրկովկասը²՝ մեր տարածաշրջանը, որում, մեզ թվում է՝ ինչ-որ սխալ մոտեցման արդյունքում ենք հայտնվել: Այս ընկալման պատճառներից մեկն այն է, որ նախևառաջ մենք ունենք պատմական հիշողություն, որը մեզ ավելի սերտորեն կապում է նաև պատմական Հայաստանի այլ կենտրոնների հետ: Պատճառներից մյուսն այն է, որ բազմաթիվ միֆոլոգեմներ, որոնք մեր ինքնության հիմքն են կազմում, կապված են անտիկ աշխարհի և հելլենիստական աշխարհների, Էրեբունու, Արգիշտիի, Արտաշեսի, Տիգրան Մեծի, Վանի, Արտավազդի, և այսպես՝ մինչև ցեղասպանության և հերթական սփռման գաղափարի հետ: Ավելին, գործելու համար շատ ավելի ակտուալ կապերով մենք

²Ռուսական պատմական և քաղաքական գրականության մեջ երկրագնդի այս մասն Անդրկովկաս է անվանվում, քանի որ իրենց դիրքից մենք Կովկասի այս կողմն ենք գտնվում: Այսինքն, իրենք էլ մեզ համար, մեր դիրքից են Անդրկովկաս . Կովկասի այն կողմն են: Իսկ մենք, եթե քարտեզով նայենք, Հարավային Կովկաս ենք աշխարհագրորեն, սակայն պատմական հիշողության, պատմական գործընթացների առումով, մենք Հարավային Կովկասի հետ առանձնապես կապված չենք եղել: Կապված ենք վերջին երկու հարյուր տարիների ընթացքում:

կապված ենք ամբողջ աշխարհի հետ. այդ կապն իրականացվում է հայության համակարգի միջոցով, քանի որ մեր փոքր երկրից մենք մեր բնական կապերով՝ մեր ինֆորմացիոն, տարերայնորեն ստեղծված, բայց միևնույն է բնական կապերով կապված ենք աշխարհասփյուռ հայության հետ:

Այսինքն, եթե մի քիչ ավելի խորանանք, կտեսնենք, որ մեր տարածաշրջանն այն է, ինչը կազմում է մեր ընդհանրական «addressbook»-ը: Այսինքն, Հայաստանի Հանրապետությունը այստեղ ապրող մարդկանց ամբողջական «addressbook»-ի սահմաններն է:

Սա ավելի տեսական մակարդակում ենք քննարկում, սակայն ներկայումս իրականում այս համակարգի աշխատանքը, ցանցի տատանումները շատ ակտուալ են դարձել, որովհետև մեր բոլոր սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, մասնագիտական կապերն իրականացվում են հենց այդ «addressbook»-ի, այդ ընդհանրական «addressbook»-ի, այսպես կոչված՝ «հայկական addressbook³»-ի շրջանակում:

Ներածական թեմաներից անցում կատարենք ավելի հողեղեն խնդիրների: Հարավային Կովկասում գոյություն ունեն միայն երեք միջազգայնորեն ճանաչված, երկու համարյա չճանաչված և մեկ չճանաչված պետություն: Եվ այս վեց սուբյեկտների կապերը իրար մեջ բավականին խաբխված են, միայն որոշ հատվածներում են կայուն կերպով իրականացվում, իսկ մյուս հատվածներում՝ ընդհատված են և գոյություն չունեն կամ գրեթե գոյություն չունեն: Սպորադիկ տեղի ունեցող կապեր կարող են լինել, որոնք հաշվի առնելը բավականին դժվար է, այդ պատճառով մենք ստիպված

³Որին, անշուշտ, հարում են նաև մեր տարատեսակ, այլ էթնիկական պատկանելություն ունեցող կապերը:

ենք դրանք անտեսել, մասնավորապես այն դեպքերում, երբ դրանք զգալի ազդեցություն չունեն:

Ուրեմն՝ ի՞նչի վրա պիտի ուշադրություն դարձնենք, եթե փորձում ենք հասկանալ այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում աշխարհով մեկ և մեզ համար ակտուալ են: Մենք պիտի մեծացնենք այդ կապերի շրջանակը: Այստեղ մի հետաքրքիր հանգամանք կա: Քերականության մեջ ինչպե՞ս է . առաջին դեմքը՝ «ես եմ», երկրորդ դեմքը՝ «դու ես», երրորդ դեմքը՝ «նա է»: Երբ նայում ես այս վեց սուբյեկտներին, տեսնում ես, որ «ես եմ»-ը կա, իսկ՝ «դու»-ն չկա պրակտիկորեն, կամ ամեն մի «ես»-ը ունի ընդամենը մի «դու» այդ վեցի մեջ, կամ չունի ընդհանրապես: Այսինքն, ինքը շրջապատված է «նա»-երով: Իսկ «նա»-ն այն է, ինչը «ես»-ի հետ ուղղակի կոնտակտ չունի: «Ես» և «դու»՝ մենք հաղորդակցության մեջ ենք՝ ես քեզ ճանաչում եմ, դու ինձ ճանաչում ես: «Նա»-ն օտար է:

Եվ հանկարծ դուրս ենք գալիս այս վեցի շրջանակներից, տեսնում ենք, որ այնտեղ «դու»-եր կան: Եվ երբ փորձում ես արդեն այդ «դու»-երով պատկերացում կազմել քո հետ կապված գործընթացների վերաբերյալ, տեսնում ես մի շատ հետաքրքիր բան. տեսնում ես, որ այդ բոլոր գործընթացները միասնական բնույթ ունեն և այդ միասնական բնույթը այսպես թե այնպես, որպես կանոն միշտ, ի վերջո հանգում է երեք ծովերի համակարգին՝ Սև, Կասպից և Միջերկրական ծովերի համակարգին:

Բայց մինչ այդ թեմային անցնելը ևս մեկ դիտարկում. մենք սկսեցինք մեր քննարկումը նրանով, որ աշխարհը գլոբալ է: Եվ ի՞նչ է դա նշանակում: Դա նաև նշանակում է հետևյալը. յուրաքանչյուր կետից յուրաքանչյուր մյուս կետը հասանելի է: Դա նշանակում է ևս մի շատ կարևոր բան. յուրաքանչյուր կետ շահագրգռված է

յուրաքանչյուր մյուս կետով և կապված է դրա հետ: Դա նշանակում է նաև, որ այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում աշխարհում այսօր, աստիճանաբար ավելի ու ավելի գլոբալ են դառնում, և դա նախ և առաջ վերաբերում է ենթակառուցվածքներին:

Ենթակառուցվածք ասելով՝ նկատի ունեմ այն բոլոր համակարգերը, որոնք ուղղված են մարդկանց գոյությունը, գոյատևումը ապահովելուն: Ոչ թե կենսամակարդակը բարձրացնելուն, ինչը երկրորդ խնդիրն է, այլ ուղղակի գոյությունը ապահովելու համար այն մակարդակի վրա, որը այսօր մենք համարում ենք քաղաքակրթական: Այսինքն, ենթակառուցվածքները այն համակարգերն են, որոնցով իրականացվում են ինֆորմացիոն, ֆինանսական, տնտեսական հոսքերը, այլ կերպ ասած՝ այն ամենը, ինչ կազմում է գլոբալ տնտեսության աշխատանքի, գործունեության հիմքը:

Եվ, քանի որ այդ բոլոր պրոցեսները գլոբալ են, համաաշխարհային բնույթ ունեն, ենթակառուցվածքները նույնպես դառնում են գլոբալ: Այն ենթակառուցվածքները, որոնք նախկինում ինքնաբավ էին և կատարում էին իրենց խնդիրը ինչ-որ երկրի կամ ենթատարածաշրջանի տնտեսության գործունեությունը ապահովելու համար, ներկայումս ընկալվում են որպես հատվածներ, որոնք պետք է միանան իրար: Ո՛ր թերթը բացեք, ո՛ր կայքը մտնեք այսօր դրա օրինակները կան: Օրինակ՝ մե՛ծ ճանապարհային ենթակառուցվածքներն ու երկաթգծերը. Չինաստանն այսօր Վրաստանի հետ երկաթգծով կապված է ու դա մե՛ծ, գլոբալ պրոյեկտ է. Թբիլիսի հասավ չինական գնացքը: «Բաքու-Ջեյհան»-ը մեկ այլ օրինակ է, և կան այլ նախագծեր, որոնք նույնպես կապված են այս ընդհանուր տրամաբանության հետ՝ սկսած տիրապետչակ Նաբոկոյից, վերջացրած տարբեր գույներ

ունեցող «սթրիմներով»՝ հոսքերով: Երկնագույն հոսք է, հարավայի՛ն, հյուսիսայի՛ն և այլն: Այս բոլորը գլոբալ ենթակառուցվածքներ են:

Իսկ գլոբալ ենթակառուցվածքները պահանջում են գլոբալ կառավարում: Եվ, երբ ասում ենք, որ գլոբալացում է տեղի ունենում, մենք սովորաբար նկատի ունենք, որ ԱՄՆ-ն է, որ գլոբալացնում է աշխարհը, իր հսկողության տակ է վերցնում, ինչը միայն որոշ չափով է ճշմարիտ: Այսինքն, Միացյալ Նահանգները իհարկե՛ ունի այդ նպատակը, բայց նա միակը չէ, որ այդ նպատակը ունի: Կա չինական պրոյեկտ, կա ռուսական պրոյեկտ, կա եվրամիութենական պրոյեկտ, որը չափազանց զգույշ է իր մասին հայտարարում: Եվ վերջերս տեսնում ենք, որ կան նաև սուննիական և շիայական պրոյեկտներ. քարտեզի վրա շիաների բնակության գոտիների՝ Աֆղանստանի շիայական մասերից Իրանով, Իրաքով, Սիրիայով՝ Լիբանան, ինչը, բնականաբար, հակասում է մի կողմից՝ Թուրքիայի, մյուս կողմից Սաուդյան Արաբիայի ապագայի վերաբերյալ ընկալումներին: Իրանական ծրագիրը թիրախավորում է հսկայական մի գոտի, որը բաժանում է սունիական աշխարհը երկու մասի ու թուլացնում է այդ մասերի միջև կապերը:

Եվ այդ բոլոր պրոյեկտները պայքարի մեջ են իրար հետ: Իհարկե, վերոնշյալ որոշ պրոյեկտներ ունեն տարածաշրջանային նշանակություն, բայց ոչ հին իմաստով, որը մենք նկատի ունեինք «տարածաշրջան» հասկացությունը բնութագրելիս: Այդ իմաստի շրջանակներում վերլուծությունները ներկայումս արդեն արդյունավետ չեն, քանի որ այսօր մենք մեզառեզիոնների հետ գործ ունենք: Մեզառեզիոն է, օրինակ՝ Երեք ծովերի համակարգը: Աշխարհի մյուս մասերում կան այլ մեզառեզիոններ, որոնք կանխորոշում են ենթակառուցվածքային զարգացումների

գործընթացները՝ քանդելով սահմանների և հեռավորությունների սահմանափակումները, փականքները:

Եկանք մի կարևոր բառի՝ փականք, որը հոմանիշ չէ, բայց իմաստով համապատասխանում է՝ խցանում, խափանում, քայքայում բառերին, որոնց ստորև առիթ կունենանք անդրադառնալու:

Ենթակառուցվածքների գլոբալ կառավարման փաթեթի մեջ հիմնական դերակատարություն ունենալը անհրաժեշտ և կարևորագույն ռեսուրս է, որպեսզի այդ պրոյեկտների ետևում կանգնած ուժերը ապահովեն իրենց տնտեսությունների դինամիկ զարգացումը: Առանց դրա իրենք երաշխավորված չեն: Առանց դրա իրենց տնտեսությունները դատապարտված են լինելու աստիճանաբար նվազեցնել իրենց զարգացման արագությունը և, ինչն անխուսափելի է, աստիճանաբար պիտի ստազնացիայի ենթարկվեն, փտեն, ետ ընկնեն, և այսպիսով, այդ մրցակցության մեջ պարտություն կրեն:

Ժամանակին Ֆերնան Բրոդելը գործածության մեջ դրեց մի կարևոր եզրույթ՝ աշխարհ-տնտեսություն: Նա համարում էր, որ առևտրական ճանապարհները կապակցում և միավորում են տարածաշրջանների պետությունները, հասարակությունները, մշակույթները՝ ապահովելով ներտարածաշրջանային փոխազդեցությունների մշտապես գործող համակարգ և առանձին տնտեսությունների զարգացում և մասնագիտացում: Ֆ. Բրոդելի տեսանկյունից, յուրաքանչյուր դարաշրջանում ձևավորվել է մի ընդհանուր «մայրաքաղաք», կենտրոն, որի զարգացման տրամաբանությունը թելադրել է աշխարհ-տնտեսությունների

գործունեության ուղղությունը⁴: Աշխարհ-տնտեսությունները, համաձայն Ֆ. Բրոդելի, միշտ են եղել, միջնադարում դրանց կենտրոններն են եղել Վենետիկը, ապա՝ Ֆլանդրիան, Անգլիան, իսկ նոր ժամանակներում՝ Նյու Յորքը: Կենտրոնների թուլացման նշան է հանդիսանում այն հանգամանքը, որ նրանք ստիպված են լինում արդեն իրենք մտնել պատերազմների մեջ, ծաղկման շրջանում նրանք կովում են ուրիշների ձեռքերով:

Այլ է Իմանուիլ Վալերստայնի մոտեցումը: Նա առանձնացնում է մինի համակարգեր, աշխարհ-համակարգեր, աշխարհ-տնտեսություններ և, վերջապես՝ աշխարհ-կայսրություններ: Այս վերջին եզրույթը չի ընդունվել Ֆ. Բրոդելի կողմից⁵: Ի. Վալերստայնը հատուկ ընդգծում է հեգեմոնի դերը այդ համակարգերի տրամաբանության ձևավորման հարցում, և բավականին մանրամասն դիտարկում է այն պայքարը, որի մեջ են մտնում հեգեմոնի դերը ստանձնելու հավակնորդները⁶:

Այս երկու գիտնականներից հետո խնդրին տարբեր դիրքերից անդրադարձել են բազմաթիվ այլ գիտնականներ՝ խորացնելով և մանրամասնելով հարցերի և թեմաների շարքը, սակայն հիմնական մոտեցումները առանձնապես չեն փոփոխվել: Հարկ է նշել, որ եթե Ֆ. Բրոդելը հարցը դիտարկում է իր պատմաբանի դիրքից, ապա Ի. Վալերստայնի մոտեցումները սոցիոլոգիական են:

⁴Ավելի մանրամասն այս մասին տես Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. 1-3), University of California Press, 1996.

⁵Immanuel Wallerstein and the Problem of the World: System, Scale, Culture. Edit. David Palumbo-Liu, Nirvana Tanoukhi, Bruce Robbins. Duce University Press, 2011.

⁶Immanuel Wallerstein. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duce University Press, 2004.

Այս մեջբերումներին հետևում է մի ճշտում. «գլոբալ» եզրույթը ուղղակի ցույց է տալիս, որ աշխարհը կլոր է և միասնական, այսինքն՝ խոսքը վերաբերում է ամբողջ մոլորակին, իսկ «աշխարհ» եզրը ցույց է տալիս, որ մենք ինչ-որ սահմանների մեջ ապրող և գործող համակարգի հետ գործ ունենք: Ուստի՝ համաաշխարհայինը ավելի պակասավոր իմաստ ունի: Բոլորս գիտենք Հռոմեական կայսրության մասին՝ Պաքս Ռոմանա՝ հռոմեական աշխարհ, որն իր մեջ ընդգրկում էր ամբողջ Միջերկրական ծովի ավազանը՝ դեպի հյուսիս մինչև գերմանական անտառներ, որտեղ արդեն էլ չկարողացան գնալ, և հարավ՝ մինչև անապատներ, որոնք արդեն չկարողացան հաղթահարել, և դեպի Սև ծով, որն այնուամենայնիվ ինչ-ինչ պատճառներով հիմնականում դուրս մնաց հռոմեական աշխարհից: Չնայած, Հռոմը Կասպից ծով էլ է հասել, բայց այդ մշտական բախումը, որը գոյություն ուներ Պարսկաստանի հետ կանգնեցվում էր տարբեր դարաշրջաններում, տարբեր սահմանների վրա: Դա աշխարհ էր և բոլոր գործընթացները, որ այնտեղ տեղի էին ունենում, համաաշխարհային էին, բայց ոչ գլոբալ: Դեպի արևելք կտեսնենք Հռոմեական քարտեզի վրա գոյություն չունեցող ևս մի հսկայական աշխարհ՝ Չինականը, որն արդեն ինքն էր իր համաաշխարհայնացումը իրականացնում: Այն համաաշխարհային էր, բայց ո՛չ հռոմեացիները գիտեին չինացիների մասին, ո՛չ էլ չինացիները՝ հռոմեացիների մասին: Իրենք համաաշխարհային էին, բայց գլոբալ չէին:

Միջերկրական ծովը, որը Պաքս Ռոմանայի մեջ է եղել, բազում պետություններ է ընդգրկում իր ավազանում, որոնք մի շարք չափանիշներով իրարից շատ տարբեր են և մշակութային առումով շատ տարբեր ադապտացման արագություն ունեն:

Իմ հիմնական մոտեցումն այն է, որ մենք այսօր ապրում ենք մի քաղաքակրթական համակարգի մեջ (Հանթինգթոնի տեսությունը մոռանում ենք)⁷: Քաղաքակրթական այդ համակարգը թվային քաղաքակրթական համակարգն է, կամ, ինչպես Կ.Պոպերն է այն անվանում՝ ինֆորմացիոն համակարգը: Շատ տարբեր են մշակույթների ադապտացումները մեր ժամանակակից թվային քաղաքակրթությանը: Օրինակ՝ Լիբիա, Թունիս, Ալժիր, Մարրոկո՝ նույնիսկ այս՝ իրար կողք գտնվող երկրները շատ տարբեր արագությամբ և տարբեր աստիճանի հաջողություններով են ադապտացվում ժամանակակից քաղաքակրթական համակարգին:

Միջերկրական ծովի ավազանի պետությունների դիտարկումը այս առումով շատ ուսանելի է:

Նախ, Լիբիան այսօր քաղաքական քարտեզի վրա ուղղակի գոյություն չունի, այնպես որ Լիբիայի, որպես ինչ-որ կանոնակարգված տարածության մասին խոսելը շատ դժվար է: Եզիպտոսում շատ հետաքրքիր պրոցեսներ են, և դժվար է ասել, թե այդ պրոցեսների արդյունքը ի վերջո ի՞նչ է լինելու, որովհետև այնտեղ ամեն ինչ դեռ եռում է:

Միջերկրականի հարավ-արևելյան մասը՝ Իսրայել, Հորդանան, Սիրիա, Լիբանան, հակասությունների կծիկ է, որը ոչ միայն Իսրայել-արաբական երկրներ հարթության մեջ է, այլ դրսևորվում է նաև տարբեր արաբական երկրների՝ միմյանց դեմ պայքարով:

Ապա՝ Թուրքիա, տեսնում ենք՝ այստեղ արդեն ՆԱՏՕ-ի անդամ «ոխերիմ» բարեկամները՝ Հունաստանը և Թուրքիան, որոնք նույնպես հսկայական բարդություններ ունեն նոր համակարգին ադապտացվելու հարցում և շատ տարբեր

⁷Տես՝ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone books, 1998

ճանապարհներ են փորձում իրենց հասարակությունների ներուժը մոբիլիզացնելու համար:

Միջերկրականի ՆԱՏՕ-ի թևի մյուս երկրներն են՝ Իտալիան, Պորտուգալիան, Ֆրանսիան, և սրանց հարող Մեծ Բրիտանիան: Այստեղ են այն հիմնական ուժերը, որոնք Լիբիան քանդեցին: Պատճառներն ակնհայտ են: Քաղաքիի համակարգը վերահսկում էր ենթակառուցվածքները, որոնցով երկրի նավթը արտահանվում էր, այսինքն, գլոբալ կառավարման տեսանկյունից՝ խցանում էր առաջացնում: Լիբիական նավթը շատ էժան է, հեշտ է արդյունահանել, որակյալ է, բայց մի թերություն ունի՝ հարուստ է պարաֆինով: Հետևաբար երկար տարածություն տեղափոխելիս անհրաժեշտ են տաքացվող տանկեր, որոնք շատ թանկ են: Իսկ կարճ տարածության համար այն չափազանց ձեռնտու է: Սակայն այն երկրները, որոնք նավթի մեծ կարիք ունեին, չունեին ազատ ելք դեպի այդ ռեսուրսը: Ուրեմն, ի՞նչ էր պետք անել: Պետք էր Քաղաքիի վարչակարգը վերացնել՝ այս պաշարների վրա վերահսկողություն հաստատելու համար:

Այսինքն, շատ խառը իրավիճակ է, և այս իրավիճակում պետք է իրականացնել գլոբալ պրոյեկտներ: Հետևաբար, պատահական չէ, որ ամերիկյան գլոբալիզացիոն պրոյեկտի հենց առաջին կարգախոսը եղավ մի շատ վախեցնող բան՝ հոմոգենացում, միասեռացում: Այս եզրույթը շրջանառության մեջ է դրվել նոր պահպանողականների (նեոկոնսերվատորներ) կողմից:

Հոմոգենացում՝ այսինքն նույն, նույնատիպ, նույն նյութից ստեղծված մի ամբողջական համակարգ: Այս մոտեցման արմատները դեռ Վուդրո Վիլսոնից եկող ամերիկյան ունիվերսալ արժեքների գաղափարի մեջ են: Ամերիկյան արժեքները ունիկալ են և ապացուցել են իրենց կարևորագույն դերը, իրենց հսկայական նշանակությունը հասարակության զարգացման և պետության

կայունացման և հզորացման համար: Միացյալ Նահանգների պատմությունը, նեոկոնների տեսանկյունից, վկայում է այն մասին, որ այն արժեքային համակարգը, որի շուրջ միավորվեց ամերիկյան հասարակությունը, կանխորոշեց արդար, զարգացող և անընդհատ նորացվող համակարգի ձևավորումը: Իսկ եթե այդպես է, ապա այդ արժեքային համակարգը, որը ունիվերսալ բնույթ ունի, պետք է տարածվի ամբողջ աշխարհով, բոլոր հասարակություններում:

Ի՞նչ է նշանակում «պետք է տարածվի»: Դա նշանակում է, որ սահմանադրությունները աշխարհում պիտի իրար նման լինեն, պետք է ապահովվի օրենքի առաջնային լինելը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, էֆեկտիվ կառավարումը և այլն:

Նեոկոնները ուղղակի չգիտեին, որ արժեքային համակարգը յուրաքանչյուր տվյալ ժամանակաշրջանի, քաղաքակրթական համակարգի համար նույնն է բոլոր մշակույթներում, տարբեր են կանոնները և ինստիտուտները, ինչը նշանակում է, որ լոկալ մշակույթների առանձնահատկությունները ստեղծում են այնպիսի քաղաքակրթական գործիքներ, որոնք բխում են իրենց առանձնահատկություններից: Այդ գործիքները նույն արժեքների ամրագրմանն են նպաստում, սակայն դրանց գործողության դաշտերը սահմանափակումներ են ենթադրում: Այս նրբությունները հաշվի չառնելը անխուսափելիորեն տապալեց հոմոգենացման ծրագիրը:

Գոյություն ունեն որոշ տարբերություններ «ժողովրդավարության» կաղապարների միջև: Նեոկոնները «ժողովրդավարություն» ասելով, հասկանում են հատկապես ամերիկյան ժողովրդավարության կաղապարը: Սակայն ամերիկյան և եվրոպական կաղապարների մեջ սկզբունքային տարբերություններ կան:

Ֆրանսիական հեղափոխության հիմնական գաղափարը եռաբառի միջոցով է արտահայտվում, որը մի բառ է իրականում՝ հավասարություն, ազատություն և եղբայրություն: Սա կարևորագույն գաղափար է, իդեոլոգիա է, որը հիմք դարձավ ամբողջ եվրոպական ժողովրդավարական համակարգի ստեղծման համար: Այս իդեոլոգիան կապված է անշուշտ նրա հետ, որ մարդիկ Աստծո կողմից ստեղծվել են հավասար և նրանք պիտի հավասարություն ապահովող պայմաններ ունենան, եղբայրություն անեն և ազատ լինեն: Քանի հավասար են ծնվել՝ պիտի ազատ լինեն, և քանի ազատ են, իսկ ազատ են նաև անհավասարություն իրականացնելու համար, ուրեմն պետք է եղբայր լինեն, որ անհավասարություն չներմուծեն, քանի ազատ են ու քանի եղբայր են՝ իրենք պիտի հավասար լինեն: Այս շրջապատույթի պատճառով է, որ ասում են՝ այս երեք բառերը մի բառ են իրականում:

Իսկ ամերիկյան ժողովրդավարական համակարգի հիմքում մի կարևորագույն գաղափար է՝ «liberty»՝ ազատություն: Անձայրածիր մի մայրցամաք, բնակեցված նրանցով, ում իրենք չէին ուզում մարդ համարել, այն էլ ոչ շատ խիտ բնակեցված և յուրաքանչյուրն ունի իր զենքը և իր անսահմանափակ հնարավորությունները՝ իր ազատությունն իրականացնելու: Ասվածից բխում է, որ մենք բոլորս ունենք հավասար հնարավորություններ և մենք ազատ ենք: Եվ մի բան կա միայն զսպող՝ Աստված: Այս համատեքստում է ծնվում «In God we trust» գաղափարը: Աստվածն է, որը մեզ զսպում է այդ ազատությունն անսահմանափակ ձևով իրականացնել: Եվ այստեղ հասկանալի է, որ այս երկու մոդելներն էլ իրար հետ կոչվ ունեն, իրականում:

Հումոզենացման հիմնական նպատակն այն է, որ գլոբալ աշխարհում ֆինանսները, ապրանքները և մարդիկ պիտի

անխափան տեղափոխվելու հնարավորություն ունենան և պիտի մաքսերն ու հարկերը բոլոր տեղերում ստանդարտ և իրար նման լինեն: Այսպես կոչված՝ «New World Order»-ի հիմքն են այս գաղափարները: Սա է գլոբալիզացիոն այս պրոյեկտի հիմքը, որը Միացյալ Նահանգները սկսեց իրականացնել այն պահից, երբ սառը պատերազմից հետո փորձեց լցնել գաղափարական վակուումը: Այս պրոցեսի համատեքստում է, որ Ֆրենսիս Ֆուկույաման «The end of history⁸» վերնագրով գիրք է գրում. ամերիկացիների պատկերացմամբ պատմությունը վերջացած էր:

Նույն ժամանակահատվածում, սակայն, ի հայտ է գալիս Սամուել Հանթինգթոնը, որի տեսության առանցքը մոտավորապես հետևյալ գաղափարն է. առջևում դեռ պայքար կա, տարբեր են քաղաքակրթությունները և այս քաղաքակրթությունները անխուսափելիորեն իրար հետ կռվելու են, բախվելու են, տեղի է ունենալու «clash of civilizations»: Համաձայն նրա մոտեցման՝ ընդհանուր զարգացման էներգիան հենց քաղաքակրթությունների բախումից է գալիս: Ըստ Ս. Հանթինգթոնի, աշխարհում անհամատեղելի արժեքային համակարգերի վրա հիմնված քաղաքակրթություններ կան և այդ պատճառով նրանց բախումներն անխուսափելի են:

Շատ չանցած, սակայն, սեպտեմբերի տասնմեկի իրադարձություններն են տեղի ունենում, և երկվորյակ երկնաքերներն ընկնում են. պատերազմ է սկսվում: Բուշը պահի ազդեցության տակ, մոռանալով քաղաքական կոռեկտությունը, հայտարարեց «խաչակրաց արշավանքի» անհրաժեշտության մասին: Այս արտահայտությունը բոլոր նորություններից, տեքստերից հեռացվեց, բայց մարդկանց հիշողության մեջ մնաց:

⁸ Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man, HarperCollins, 1993

Եվ հատկապես մնաց Ուսամա բեն Լադեն անունով մի մարդու, մի շատ կարևոր կերպարի հիշողության մեջ: Պետք է հաշվի առնել, որ Ուսամա Բեն Լադենը ոչ թե մարդ է, այլ բրենդ է: Ալ Կաիդան էլ է բրենդ. ինչ լինում է, ասում են. «Ալ Կաիդան է արել»: Նախկինում էդպես էր, իսկ հիմա նրանց համար ուրիշ մրցակից կա: Բայց մինչ այդ մրցակցի ի հայտ գալը՝ ինչ լինում էր, ասում էին՝ Ուսամա Բեն Լադենը, այսինքն՝ հակահերոսը, սատանան է մեղավոր: Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ չնայած Բեն Լադենը գեղեցիկ մարդ է, բայց նրան առնչվող նկարները՝ առհասարակ, այնպիսի կերպարով էր ներկայացվում, որ ասես ի՛նքը հակաքրիստոսն էր՝ սատանայի աչքերով, սև մորուքով: Բնականաբար շինծու կերպար էր, բրենդ՝ չարի և բարու կռիվն ավելի պատկերավոր դարձնելու համար:

Վերոնշյալ ողջ նախապատրաստություններն արվում են, որպեսզի երեք ծովերի համակարգը դառնա միասնական համակարգ: Իսկ միասնական դարձնելու համար անհրաժեշտ է նախևառաջ՝ քաղաքական վերահսկողություն, երկրորդը՝ ռազմական ներկայություն և երրորդը՝ հոմոգենացում: Ու միայն առաջին հայացքից է թվում, թե մենք ծովերից այս կողմ ենք: Միայն քարտեզի վրա երևացող կապույտով չեն որոշվում ծովերի համակարգի սահմանները. ծովերի ավազաններն ու ծովային ենթահամակարգերը՝ Արաբական ծովը, Պարսից ծոցը, Սուեզի ջրանցքը և այլն, փոխկապակցված են միմյանց հետ: Այսինքն, այն ամենը, ինչը էլք ունի այդտեղ ու տրանսպորտային կոմունիկացիա է, իսկ տրանսպորտային կոմունիկացիան կա գրեթե ամենուր. այն վայրերը, որ անցանելի են մարդու համար, անցանելի են մնացած ամեն ինչի համար:

«Երեք ծովերի» համակարգի մեջ է մտնում նաև Ռուսաստանը: Այդ հանգամանքով է բացատրվում Ուկրաինայում

և Վրաստանում տիրող իրավիճակը և բազում այլ իրադարձություններ: «Երեք ծովերի» համակարգում են գտնվում անսահման քանակի գազային հոսքաշարեր, համացանցային մալուխներ, բայց դրանք բոլորը ղեկավարվում են մի կենտրոնից: Օրինակ, Պրահայի հյուրանոցներից մեկը զանգելիս կարող ես Տեխաս ընկնել, քանի որ հեռախոսային սերվերները վերահսկող հիմնական սերվերները գտնվում են Միացյալ նահանգներում:

«Երեք ծովերի» համակարգը հարուստ է նաև առևտրատնտեսական ուղիներով, որոնցից ամենաքննարկվողը «Մետաքսի ճանապարհն» է: Այս և մի շարք այլ նախագծեր խայծեր են, ստուգողական գաղափարներ, պրոյեկտներ, որոնք ոչ ոք չի սկսում անել, բայց այդ ծրագրերի մասին խոսվում է, կոնֆերանսներ են հրավիրվում, երկրների նախագահներ են հանդիպում միմյանց, ստորագրություններ են դնում: Պրոյեկտը դեռ չկա ու լինել/չլինելու հարցն էլ դեռ անհայտ է, բայց երբ մարդկանց մտքում ճանապարհը գծում ես, այդ ճանապարհով հետո ավելի հեշտ է ինչ-որ շոշափելի բան անցկացնելը: Պրոյեկտն, անհայտ է, թե երբ իրականություն կդառնա, բայց մարդկանց ուղեղում ասես այդ ճանապարհն արդեն գոյություն ունի:

Որևէ տարածաշրջանում, այդ թվում նաև «Երեք ծովերի» համակարգում ռազմական ներկայության համար շատ կարևոր են խարիսխները, որոնք էականորեն տարբերվում են «soft power» կոչվածից: Խարիսխները, այսինքն այն, ինչը հողի վրա է, «soft power» չէ, դեսպանատունը, ռազմական խարիսխը «soft power» չեն: Այս խարիսխները ազդակներ են ստանում, տարածում են այդ ազդակներն ու աստիճանաբար իրենց շուրջ ընդլայնում ազդեցության գոտին:

«Երեք ծովերի» համակարգը ամենահարուստ տարածաշրջանն է նավթի-գազի պաշարներով. Միջերկրական

ծովի, Կասպից ծովի և «Middle East»⁹ կոչվածի գրեթե ամբողջ ռեսուրսը կուտակված է այստեղ: Նավթամուղների ու գազամուղների այս համակարգը շատ մեծ խտություն ունի, որի մի մասն էլ կապված է մի շարք դեռևս չիրականացած նախագծերի հետ՝ Նաբուկո, Կապույտ հոսք և այլն: Այս համակարգում նաև խտացած են բազում համացանցային մալուխներ:

Տարածաշրջանում տարբեր ուժերի ռազմական ներկայությունը նույնպես խիտ աշխարհագրություն ունի:

Այս երեք ծովերի համակարգից միասնական ընդհանուր համակարգ ստեղծելու նպատակով տարբեր ծրագրեր են ձևավորվել, որոնց տրվել են ամենատարբեր անվանումներ: Ծրագրի համատեքստում փորձ է կատարվել այդ ծովերը իրար կապել: Այդպիսի ծրագրեր գործում են նաև ներկայում, մասնավորապես ստեղծվել են մի շարք ծրագրեր, որոնք տարածաշրջանը մեկ քաղաքական, տնտեսական գոտի են դարձնելու, դրանք են

1. Մեծ Մերձավոր արևելք
2. Մետաքսի մեծ ճանապարհ,
3. Ընդլայնված Եվրոպա,
4. Իսլամական, սունիական ումմա,
5. Շիայական գոտի,
6. Եվրասիական տնտեսական միություն,
7. Արևելյան գործընկերություն:

«Արևելյան գործընկերություն» ծրագրով Եվրամիությունը իր շահերի դիտանկյունից երկու կարևոր խնդիր է լուծում: Նախ, մոտենում է ռեսուրսներին և բուֆերային գոտի է ստեղծում, որ իր տարածքը ապահովագրի այս տարածաշրջանի վտանգավոր

⁹«Միջին Արևելք»

տարբերի ներհոսքից: Պետք է նշել, որ «Ընդլայնված Եվրոպա» գաղափարով շատ տարբեր երկու ծրագիր գոյություն ունի. մեկն ունի Ամերիկյան ծագում և կոչվում է «Վինիպեգից¹⁰ Վլադիվոստոկ», մյուս ծրագիրը եվրոպական ծագում ունի և կոչվում է «Լիսաբոնից Վլադիվոստոկ»:

«Մեծ Մերձավոր Արևելք» ծրագրի մեջ է մտնում Ղազախստանը, Հարավային Ռուսաստանը՝ իրենց բոլոր «խախուտ, փափուկ, ենթաստամոքսային գեղձերով»: Մետաքսի Մեծ ճանապարհն էլ կապված է այս «երեք ծովերի համակարգի» հետ: Այդ համակարգի հետ են կապված Իսլամական Մուննիական գոտին ու շիայական գոտին: Պետք է նշել, որ Ադրբեջանը մասամբ է մտնում շիայական պրոյեկտի մեջ, քանի որ անաստված նախկին սովետական մարդիկ են:

Տարածարջանի երկրների հետ Եվրոպան ու Ամերիկան լուրջ հակասություններ ունեն ազատ առևտրային պայմանագրեր կնքելու հարցում: Ամերիկացիները այդ գաղափարի ջատագովներն են, իսկ եվրոպացիները՝ այնքան էլ ոգևորված չեն: Եվրոպացիների այս մոտեցումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ Չինաստանը իր տնտեսությամբ հավասարվել է Միացյալ Նահանգներին, բայց աշխարհում արտահանմամբ և ներկրմամբ միայն Եվրամիությունն է, որ գերազանցում է Միացյալ Նահանգներին:

«Երեք ծովերի համակարգում» շատ են նաև կրոնական խնդիրները, էթնիկական, լատենտ կոնֆլիկտները (պետք է տարբերակել լատենտ ու սառած կոնֆլիկտները. լատենտ կոնֆլիկտը չդրսևորված կոնֆլիկտն է, կոնֆլիկտ, որը գոյություն ունի, բայց իրեն չի դրսևորում): Տարածաշրջանում կարևոր

¹⁰ Քաղաք Կանադայում

նշանակություն ունեցող կրոնական հակամարտությունների բազմաթիվ թեժ կետեր կան: Հակամարտությունների նշանակությունը պայմանավորված է նրանով, որ դրանք կարող են խանգարել այն ուժերին, որոնք կարծես թե սկսում են հաղթանակի հասնել: Մեխանիզմը պարզ է. խցանում ես ընդհանուր համակարգը, ստեղծում ես մի կոնֆլիկտ և այլևս ոչինչ չի աշխատում այդ կոնֆլիկտի շուրջը, ամեն ինչ ընդհատվում է: Եվ սա վերաբերում է բոլոր կոնֆլիկտներին, որովհետև մարդիկ միշտ չէ, որ բանական էակներ են. «Հոմո սափիենս» լինելը չի նշանակում, որ դու մտածում ես, այլ ընդամենը, որ հնարավորություն ունես մտածելու, որից մենք, ցավոք սրտի, շատ հաճախ չենք օգտվում: Տարածաշրջանը ղեկավարելու գործիք է հանդիսանում կոնֆլիկտի աշխուժացումը, կամ կոնֆլիկտի այն մակարդակի բերելը, որ դա կոչվի այսպես՝ «button conflict», «սեղմովի կոնֆլիկտ»: Ես սեղմում եմ՝ կոնֆլիկտը սկսվում է, թողնում եմ՝ դադարում է: Այդպիսի կոնֆլիկտի ձևափոխումը, «սեղմովի» մակարդակի բերելը բավականին հեշտ է և առանձնապես ծախս չի պահանջում, այսինքն ռեսուրսատար չէ, ինչը շատ կարևոր է: Ղարաբաղի կոնֆլիկտն էլ այդպիսին է: Բայց Ղարաբաղի հակամարտության մեջ շահեր ունեցողների թիվը մեծ է ու «կոճակը» սեղմելու հնարավորությունը մի կենտրոնի ձեռքերում չէ, ինչը բարդացնում է կոճակի օգտագործումը: Ղարաբաղի հակամարտության դիտանկյունից բարենպաստ հանգամանք է նաև այն փաստը, որ Արևազիայի ու Հարավային Օսիայի խնդիրը որոշ ժամանակով միջնաժամկետ լուծվել է: Այնտեղ առանձնապես շահագրգռվածություն չկա խոշոր խաղացողների տեսանկյունից և այնտեղ այդ «սթեյքհոլդերները» իրենց մասնաբաժինները տեղափոխել են այլ կոնֆլիկտների մեջ, օրինակ, մի մասը հայ-թուրքականի մեջ: Նման պայմաններում

հնարավոր չէ հասնել կոնսենսուսի: Իսկ նման կոնֆլիկտները առանց կոնսենսուսի իրականում լուծում չեն ստանում, ստանում են ժամանակավոր լուծում, որը կարող է լինել կովի տեսքով. մեկը իր վրեժը լուծում է, մյուսը սկսում է ուժ հավաքել, որ իր հերթին ինքն իր վրեժը լուծի, այսինքն՝ սա անընդհատ կրկնվող պրոցես է, ու հարցը վերջնական լուծում չի ստանում: Վերջնական լուծումը հնարավոր է երկու ձևով, և միայն ժողովրդավարական պայմաններում: Լուծումներից մեկը ռեֆերենդումն է: Կոնֆլիկտը լուծած ռեֆերենդումի օրինակ է Շոտլանդիայի անջատումը. մարդ չեն սպանել, ուրեմն լուծվել է կոնֆլիկտը: Ֆրանսիայում Սաարբրյուկենի լուծումը ժամանակավոր էր, որովհետև այնտեղ կռիվ էր, և միայն երրորդ ուժի միջամտությամբ հնարավոր եղավ դադարեցնել կռիվը: Այսինքն, լուծման առաջին եղանակը ռեֆերենդումն է. Քվեբեկի օրինակը, Սաարի օրինակը: Սաարը միակ տարածքն է թերևս, որ ռեֆերենդումի արդյունքում առանց կովի Ֆրանսիայից անցավ Գերմանիային: Երկու պետությունները համաձայնվեցին ընդունել բնակչության կամքը: Ի՞նչ է պահանջվում, որ ռեֆերենդումն ու դրա արդյունքում կոնֆլիկտի լուծումն իրականացվի: Պահանջվում է քվեարկողների վստահությունը դեմոկրատական պրոցեդուրաների նկատմամբ: Այսինքն՝ ես վստահ եմ, որ քվեարկելու են միայն նրանք, ովքեր իրավունք ունեն քվեարկելու, և ես վստահ եմ, որ քվեարկածների ձայները ճիշտ են հաշվարկվելու: Քվեբեկում հիսուն տոկոսից մի քիչ ավել մարդ էր քվեարկել Կանադայի կազմում մնալու օգտին: Եվ մնաց: Դեմոկրատական պրոցեդուրան չափազանց կարևոր բան է, և վստահությունը դրա նկատմամբ նույնպես շատ կարևոր է:

Արևմտյան Սահարայի օրինակը ուղիղ հակառակն է. արդեն երեք տասնամյակից ավելի է՝ կա ՄԱԿ-ի որոշումը ռեֆերենդում

անցկացնելու վերաբերյալ, բայց ռեֆերենդում չի կազմակերպվում մի պարզ պատճառով. երեք շահագրգիռ պետությունները անընդհատ ընտրողների ցուցակները կազմում են այնպես, որ իրենց կողմնակիցների թիվը շատ լինի: Իսկ անապատային պայմաններում, որտեղ բնակչության զգալի մասը քոչվոր է, շատ դժվար է ճշգրիտ հաշվարկներ անելը, արդյունքում ոչ ոք չի վստահում ոչ մի կողմի հաշվարկներին ու ցուցակներին ու ռեֆերենդումը իրականություն չի դառնում:

Կոնֆլիկտների լուծման երկրորդ ձևը կոնֆլիկտի տրանսֆորմացիան է. ամենավառ օրինակը՝ Եվրամիության ստեղծումն է, երբ Ֆրանսիայի և Գերմանիայի միջև դարավոր, կոնֆլիկտը տրանսֆորմացիայի միջոցով լուծվեց: Ե՛վ այսօր և՛ առնվազն կանխատեսելի ապագայում ֆրանկո-գերմանական նոր պատերազմ չի սպասվում:

Իսկ Եվրամիության ստեղծման պատմությունը հետևյալն է. Ժան Մոնե անունով մի հանճարեղ մարդ ասաց. «Այսպես չի կարելի, էլի կովելու ենք շուտով»: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը նոր էր վերջացել, իսկ Մարշալի ծրագիրը իրականացնելու հետ կապված Մոնեն տեսնում էր, որ խնդիր կա: Ֆրանսիացիները թույլ չէին տալիս, որ գերմանացիները օգտվեն ածուխից ու երկաթի հանքերից¹¹՝ երկաթաքարից, որոնք իրենց հսկողության տակ են: Գերմանացիներն էլ դժգոհում էին, քանի որ առանց այդ ռեսուրսների դժվար էր լինելու քարուքանդ եղած իրենց երկիրը վերականգնել: Մոնեն այս իրավիճակում երկու բան է առաջարկում. նախ, ածուխը և երկաթաքարը տալ վերպետական մակարդակի ինստիտուտի, և երկրորդ, այդ ինստիտուտը չպիտի

¹¹ Պատճառն այն է, որ այս ժամանակաշրջանում գենքերի արտադրությունը ամբողջությամբ պողպատի վրա էր հիմնված:

լինի այնպիսին, ինչպիսին Ազգերի լիգան էր, որտեղ յուրաքանչյուրը իր ազգային մանդատով էր գալիս: Մոնեի առաջարկած ինստիտուտում պաշտոնյան ազգային պատկանելիություն չպիտի ունենար: Երկրները ներկա են, բայց պաշտոնյաները երկիր չեն ներկայացնում: Այդ երկու մոտեցումներն են լուծում կոնֆլիկտը: Շատ դժվար պրոցես է, բայց եվրոպացիներին հաջողվեց դա անել: Կոիվ չկա, ուրեմն հասան իրենց նպատակին:

Երբ նայում ես Սև ծովին այսօր, ապա տեսնում ես, որ նրա ավազանում գտնվող Թուրքիան ՆԱՏՕ-ի երկիր է, մի եզրը՝ ծովեզրը, ամբողջը ՆԱՏՕ է. Բուլղարիայում և Ռումինիայում ՆԱՏՕ-ի ռազմական խարիսխներ կան, Վրաստանում, որտեղ ՆԱՏՕ-ի արդեն մեծ կենտրոն և փոքրիկ կառույցներ են տեղադրված, կարծես թե ռազմածովային խարիսխի մասին են վկայում, մի փոքր մաս Աբխազիայի ծովն է, որն էլ ՆԱՏՕ չէ, ռուսական է, մի փոքր մաս Նովոռոսիյսկի մասն է, որը ռուսական է, բայց որը պիտանի չէ, որովհետև այնտեղ խորը նավահանգիստ չես կարող կառուցել, այսինքն՝ մեծ ռազմական նավեր, մեծ տանկերներ, մեծ օվկիանոսային նավեր այնտեղ չես կարող բերել: Իսկ դա նշանակում է, որ դու այնտեղից չես էլ կարող հանել նման տիպի նավեր, ինչը շատ ավելի կարևոր է: Ի տարբերություն՝ Սևաստոպոլի (ու այս հանգամանքը սերտորեն կապված է Գրիմի հիմնահարցի հետ), Դոնեցկում, Լուգանսկում և այլուր տեղի ունեցող իրադարձությունները պետք են Ռուսաստանին: Իհարկե, Ռուսաստանի համար կարևոր էր, որ Ուկրաինան չընկնի արևմտյան ուժերի ազդեցության տակ: Բայց դա այլևս էական նշանակություն չունի այն պահից, երբ Ռուսաստանը հասկացավ, որ եվրաստցացման ճանապարհը անխուսափելի է, և որ Յանուկովիչն այն մարդը չէ, ով կկարողանա ինչ-որ խնդիրներ

լուծել այնտեղ, որ Ռուսաստանի հենարանը այնտեղ շատ թույլ է և սահմանափակ է իր ազդեցությամբ: Այս իրադրության մեջ Մոսկվայի հիմնական նպատակները բնեռվեցին Ղրիմի վրա, Սևաստոպոլի նավահանգստի վրա, որովհետև հասկանալի էր՝ երբ գալիս են պրոտարևնոյան ուժեր, ապա Սևաստոպոլի պայմանագիրը ոչնչացվում է, ռուսական նավերը այլևս բազա չեն ունենում: Սևաստոպոլում ռազմածովային խարխախ չունենալը Ռուսաստանի համար հղի է ողբերգական հետևանքներով, որովհետև այդպիսով Մոսկվան զրկվում է դեպի Միջերկրական ծով ելքից: Այսինքն, այսպիսով այս երեք ծովերի համակարգում երկու ծովերի բացարձակ վերահսկողությունն ընկնում է ՆԱՏՕ-ի ձեռքը, ինչը Ռուսաստանը, բնականաբար, չի ցանկանում, որովհետև այդ համակարգի երրորդ օջախի՝ Կասպից ծովի ճակատագիրն ավելի կանխորոշված է, աֆրո-արևմտյան ուժերի, վերահսկողության հաստատման հնարավորության իմաստով: Թեև Կասպից ծովի վերահսկողության համար պայքարում է նաև մի ուժ, որ ներկայություն ունի արդեն Միջերկրական ծովում՝ Չինաստանը:

Այս համատեքստում է, որ Ուկրաինայի հետ կապված բոլոր պրոցեսները միտված են Ղրիմի անկախությանը, կամ Ղրիմի՝ Ռուսաստանի մաս կազմելուն, կամ առնվազն Սևաստոպոլի վրա իշխանության պահպանմանը՝ դեպի Արմյանսկ ելքով, որպեսզի Ռուսաստանի հետ ցամաքային կապ ստեղծվի: Այս իրավիճակը շատ նման է Լաչինի խնդրին: Սա Ռուսաստանի մինիմում խնդիրն է, իսկ մաքսիմում խնդիրը՝ ինչքան հնարավոր է մեծ տարածքներ վերահսկողության տակ առնելն է: Իրականում, պաշտոնական Ռուսաստանի բառապաշարից «Луганская Народная Республика», «Донецкая Народная Шахтерская Республика» եզրերը շատ վաղուց մաքրվել են: Այսինքն՝ ծրագրի մասին նույնիսկ խոսք չկա,

հասկանալի պատճառով. իրենք բանակցում են: Իսկ երբ բանակցային գործընթացից դուրս ես գալիս այդպիսի սադրող եզրեր օգտագործելով, ապա ոչ մի արդյունքի չես կարող հասնել:

Սիրիա. Սիրիայում, եթե ռուսական ռազմական միջամտությունը չլիներ, այն էլ շատ ուշացած, ապա ծայրահեղական իսլամական ուժերը արդեն գրավում էին Դամասկոսը: Եթե Դամասկոսը գրավվեր, Ռուսաստանը կորցնում էր իր միակ ռազմական բազան Միջերկրական ծովում: Դա Լաթակիայի մոտակայքում գտնվող բազան է: Սիրիան շահերի շատ հետաքրքիր կծիկ է:

Այս համակարգում Սովետական միության նախկին ազդեցությունից այլևս ոչինչ չկա: Ոչի՛նչ: Ութսունական թվականներին Լիբիայում քսանութ հազար սովետական մարդ էր աշխատում՝ մեծ մասը զինվորականներ, բայց նաև նավթ ու գազ էին փնտրում, մելիորացիայի վրա էին աշխատում, զբաղված էին տարբեր ոլորտներում, թեպետ հիմնականում՝ ռազմական ոլորտում: Այսօր նախկին Խորհրդային տարածքից ոչ մի մարդ չկա Լիբիայում. վարձկան զինվորներ կան, բայց նրանք քիչ են ու ազգային պատկանելություն իրականում չունեն:

Ռուսական ազդեցությունն որոշակի չափով նկատելի է միայն Սիրիայում, ինչ-որ չափով՝ Ալժիրում: Եգիպտոսի հետ հարաբերությունները դիտարկելիս պիտի հիշենք, որ Անվար Սադատն ամբողջ սովետական համակարգն այնտեղից դուրս վռնդեց՝ մասնագետներով, ռազմական մասնագետներով և այլն: Նույնիսկ դեսպանատանը ընդամենը երեք դիվանագետի իրավունք էր տրվել, եգիպտացիներն էլ երեք դիվանագետ ունեին Մոսկվայում: Սադատի սպանությունից հետո Հոսնի Մուբարաքը աստիճանաբար, շատ դանդաղ քայլերով, բայց սկսեց վերականգնել այդ հարաբերությունները, որովհետև ամերիկյան

ազդեցությունը այնտեղ չվիճարկվեց: ԱՄՆ-ն երկուսուկես միլիարդ դոլար դրամական օգնություն էր տալիս Եգիպտոսին՝ չհաշված մյուս տեսակի բոլոր օգնությունները. եգիպտացիներն ասում էին, որ. «Ամեն երրորդ հացը, որը թխվում է Եգիպտոսում՝ եգիպտական է, իսկ երկուսը ամերիկյան»: Քենփ-Դեյվիդի և Մինայի հետ կապված խնդիրները Եգիպտոսը դրեցին արաբական ումմայից դուրս, և մինչև հիմա Եգիպտոսը իր՝ ումմայի լիդերի դերը, որն ուներ Աբդ-Էլ Նասերի ժամանակ, չի կարողացել դեռ վերականգնել:

Ազգային արաբական ումմայի կառուցման առումով Սիրիան չկատարեց այդ դերը Իրանի, Իրաքի հետ անընդհատ պայքարում. երկու կուսակցություն էր՝ սիրիական և իրաքյան, և այս կուսակցությունները ռիսերիմ թշնամի էին և ամեն մեկն իր գաղափարախոսությունն էր առաջ տանում, բայց իհարկե սիրիացիները շատ ավելի ազդեցիկ էին մի շարք պատճառներով: Նախ և առաջ այն պատճառով, որ բանալիի դեր էին կատարում արաբա-իսրայելական հակամարտության մեջ: Հաֆեզ ալ-Ասադը ավերակ վիճակում ստացած Սիրիան դարձրեց լուրջ ազդեցիկ և բավականին բարձր սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակ ունեցող երկիր: Սիրիայում հազարամյակներով եղել են տարբեր էթնիկական խմբեր ու կրոնական ուղղություններ, և այսօր Սիրիայում կարելի է գտնել ցանկացած քրիստոնեական ու մուսուլմանական ուղղություն: Այս խմբերի խաղաղ, առանց բախումների համակեցությունը, ապահովվում էր միայն կուռ պետական համակարգի մշտական վերահսկողության պայմաններում, որը երբեմն դիմում էր նաև շատ կոշտ միջոցների, ինչպես հազար ինը հարյուր ութսուներկու թվականին, երբ ուղղակի ջախջախեց «Մուսուլման եղբայրների» ապստամբությունը:

Եվ Սիրիան, իհարկե, լրջագույն կապող դերակատարություն ունենալով արաբական հասարակության ամբողջականությունը ապահովելու մեջ: Մյուս կողմից՝ խաղաղ համակեցության հոյակապ մի պատկեր էր, շատ անվտանգ երկիր: Երկրում սպանություն, գողություն գրեթե չկար. սպանությունները տեղի էին ունենում խանդի հողի վրա տաքարյուն լինելու պատճառով, սակայն հանցագործությունների որակը և տեսակը նույնպես տարբերվում էր նրանից, ինչ կար Սովետական Միությունում կամ արևմտյան երկրներում:

Սիրիան նաև չափազանց կարևոր տրանզիտային դիրք ունի: Բացի նրանից, որ բավական մեծ նավթի և գազի պաշարներ ունի, ծովեզրի մոտ հայտնաբերվեցին գազի նոր պաշարներ: Սիրիան նաև խոչընդոտում էր այնպիսի մեզա-պրոյեկտի իրականացմանը, ինչպիսին Կատարից դեպի Իսրայել և դեպի Եվրոպա գազի տեղափոխումն է: Իսկ Կատարը ամենախոշոր գազի պաշարներ ունեցող երկրներից մեկն է: Նույնը կապված է Օմանի հետ: Եվ բազմաթիվ այլ ծրագրեր: Մյսինքն, Սիրիան հանգուցային գոտի է և կարևորագույն ռազմավարական նշանակություն ունի շիական գոտին պահելու-պահպանելու մեջ:

Սիրիայի հետ կապված տարբեր երկրներ բազմաթիվ ու բազմատեսակ նպատակներ ունեն: Միացյալ Նահանգների հիմնական նպատակն այն էր, որ Սիրիայի քաղաքական թուլացման հետևանքով ամբողջ հարավ-արևելյան Միջերկրական ծովն ընկնի Ամերիկայի և ՆԱՏՕ-ի ազդեցության տակ, ինչը շատ կարևոր հանգամանք է:

Երկրորդ նպատակն այն է, որ շիական գոտին փշրվի, քանդվի: Թուրքիայի նպատակների շարքում դա, սակայն, տասներորդական է: Ալավիական փոքրամասնության գերիշխող դերը Սիրիայում ոչնչացնելուց հետո թուրքերը հնարավորություն և մտադրություն

ունեին իրենց կողմից նշանակված սուննիական որոշակի խմբի ներկայությամբ իշխանություն ստեղծել: Դա նշանակում է, որ Սիրիան դառնում էր խամաճիկ Թուրքիայի ձեռքում: Իսկ դա իր հերթին նշանակում էր, որ Թուրքիան տասնապատկում է իր ազդեցությունը, մի շարք պատճառներով, որպես արդեն բազմատարածաշրջանային-մեգատարածաշրջանային երկիր, երեք ծովերի հետ կապված, մյուս կողմից, որպես ՆԱՏՕ-ի մի թևի ամենախոշոր, (ՆԱՏՕ-ի երկրորդ բանակն է Թուրքիայի բանակը), ամենաազդեցիկ ներկայացուցիչ:

Սաուդյան Արաբիան երկու մրցակից ունի ամբողջ տարածաշրջանում՝ Եգիպտոսը չհաշված: Մրցակից է նախ և առաջ Իրանը, և երկրորդը՝ Թուրքիան: Սիրիայում սալաֆիական ռեժիմ հաստատելով՝ Սաուդյան Արաբիան ապահովում էր իր գերակշռությունը, իր ավելի մեծ ազդեցությունը իր երկու հիմնական մրցակիցների դեմ:

Չինաստանը հսկայական շահեր ունի մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, որոնք խաչվում են և հակասության մեջ են մտնում մյուս խաղացողների հետ (ԱՄՆ, Ռուսաստան):

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ТЕНДЕЦИИ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ «ТРЕХ МОРЕЙ»

Резюме

Давид Оганесян
dhovhannisyan@ysu.am

Ключевые слова: *теория «Трех морей»; аналитическая модель; мегарегион; мегaproект; Южный Кавказ; Ближний Восток; Россия; Крым; США; Китай*

Теория «Трех морей» это аналитическая модель, при помощи которой можно с высокой точностью проанализировать возможные

развития в мегарегионе. В систему «Трех морей» входит мегарегион формируемый Черным морем, Средиземным морем и Каспийским морем.

В статье рассматриваются причины формирования мегарегиона как одной системы и анализируются политические и экономические события мегарегиона в контексте системы трех морей. Революции и гражданские войны, геополитика и политика энергоресурсов, западные сверхдержавы и их восточные антагонисты, ситуация в Сирии, вопрос Крыма, конфликты Южного Кавказа и тд., все эти темы в статье представлены в контексте логики системы трех морей.

REGIONAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF “THREE SEA’S THEORY”

Resume

David Hovhannisyan
dhovhannisyan@ysu.am

Key words: *“Three seas theory”, analytical model, mega-region, mega project, The South Caucasus, Middle East, Russia, Crimea, USA, China*

“The three-seas theory” is an analytical model that helps predict and analyze possible developments of the mega-region. The “three-seas theory” consists of a mega-region formed by the Black Sea, the Mediterranean Sea, and the Caspian Sea.

This study discusses the reasoning behind the formation of the mega-region as one system, and analyzes the political and economic developments in context of the “three-seas theory.” In this article, the following topics are presented: revolutions and civil wars, geopolitics and energy policy, the Western superpowers and their Eastern antagonists, the situation in Syria, the Crimean issue, and the conflicts of the South Caucasus.